

Інформаційна довідка щодо журналістських стандартів та професійної етики в умовах правового режиму воєнного стану*

Вступ. Дотримання етичних і професійних стандартів журналістською спільнотою стає особливо складним під час роботи в умовах збройних конфліктів. Гібридна форма війни, розпочата Російською Федерацією проти України у 2014 році, продемонструвала, що засоби масової інформації (далі – ЗМІ) стали не лише джерелом інформації про події, а й новітнім засобом боротьби. Завдяки наявності у ворожих ЗМІ широкого доступу до формування громадської думки, у тому числі через соціальні мережі, здійснюється активна пропаганда і поширюється дезінформація.

Робота українських та міжнародних журналістів відіграє важливу роль в інформуванні світу про перебіг ситуації в Україні, воєнні злочини, страждання цивільного населення тощо. Висвітлюючи події в Україні, де ЗМІ перебувають у зоні ризику, журналісти повинні володіти навичками особистої безпеки і мати розуміння того, як виходити з ситуацій, що мають етичні аспекти, які характерні для репортажів про війну і використовувати у своїй роботі відповідні журналістські стандарти.

Основна частина.

Особливості здійснення професійної діяльності журналістами в ситуаціях виникнення конфліктів і агресії визначені у документах Ради Європи (анг. – Council of Europe): Рекомендації CM/Rec(1996)4 Комітету міністрів держав-членів щодо захисту журналістів у ситуаціях конфлікту та напруженості¹; Рекомендації CM щодо захисту свободи слова та інформації під час кризи (2007) (далі – Рекомендація CM)²; Декларації Комітету міністрів про захист журналістів у ситуаціях конфлікту та напруженості³ та у стандартах інших міжнародних організацій.

Відповідно до стандартів Ради Європи встановлено обов'язки для держав-членів; журналістів; засобів масової інформації; громадянського суспільства з метою забезпечення дотримання принципу свободи слова у конфліктних ситуаціях. Зокрема, журналісти повинні дотримуватися професійних та етичних стандартів і протидіяти поширенню пропаганди та дезінформації.

Відповідно до Рекомендацій CM працівники ЗМІ повинні дотримуватися професійних і етичних стандартів найбільше у кризові часи, пам'ятаючи про свій особливий обов'язок надання громадянам у кризових ситуаціях своєчасної, заснованої на фактах, достовірної й вичерпної інформації, водночас зважаючи на права інших громадян, тонкощі їхнього сприйняття, непевність та страх, які вони можуть відчувати.

Термін «криза», використаний у Рекомендації CM, розуміється як: війна, терористичний акт, природні й техногенні катастрофи, тобто ситуації, які

¹ RECOMMENDATION No. R (96) 4 OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES ON THE PROTECTION OF JOURNALISTS IN SITUATIONS OF CONFLICT AND TENSION. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804ff>

² Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on protecting freedom of expression and information in times of crisis. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805ae60e

³ DECLARATION ON THE PROTECTION OF JOURNALISTS IN SITUATIONS OF CONFLICT AND TENSION. URL: <https://rm.coe.int/09000016805363a3>

загрожують свободі вираження поглядів та інформації (наприклад, при її обмеженні в цілях безпеки). Працівниками ЗМІ вважаються всі особи, які беруть участь у зборі, обробці та розповсюдженні інформації для ЗМІ, у тому числі оператори, фотографи, технічний персонал (наприклад, водії і перекладачі).

Протидія поширенню пропаганди та дезінформації полягає у тому, що журналісти мають проявляти пильність у висвітленні конфліктних ситуацій, оскільки об'єктивна та якісна журналістика і репортажі є ключовими інструментами протидії пропаганді та дезінформації⁴.

Як зазначено в Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи 1003 (1993) про етичні принципи журналістики⁵, ситуації тиску і конфлікту виникають в суспільстві під впливом таких факторів, як тероризм, дискримінація меншин, ксенофобія або війна. За таких обставин ЗМІ мають моральне зобов'язання захищати демократичні цінності, зокрема повагу до людської гідності. Ніхто не повинен залишатися осторонь питань захисту демократичних цінностей. Для цього ЗМІ мають відігравати важливу роль у запобіганні напруженості, а також сприянні взаєморозумінню, терпимості та довірі між різними громадами в регіонах, де панують конфлікти.

Журналісти під час роботи в умовах війни зіштовхуються з етичними розбіжностями, адже вимоги та стратегічні інтереси керівництва держави, культурна та національна чутливість і традиційні журналістські обов'язки можуть не збігатися. До прикладу, Кодекс етики Товариства професійних журналістів (SPJ) (далі – SPJ) рекомендує журналістам «шукати правду та повідомляти про неї» і «зводити шкоду до мінімуму»⁶. SPJ виокремило п'ять аспектів, які викликають етичне протиріччя: оцінка мотивації журналістів щодо публікації або приховування інформації, графічних зображень; оцінка мотивації керівництва держави щодо нерозголошення інформації; оцінка надійності інформації; збалансування важливості та шкоди публікації; розгляд альтернатив. До кожного з напрямку SPJ пропонує перелік запитань, відповіді на які дозволять підготувати матеріал без наявності етичних дилем. Надаючи характеристику оцінці мотивації журналістів щодо публікації або приховування інформації, графічних зображень журналісти можуть поставити запитання щодо того: чому надана інформація необхідна громадськості, окрім того факту, що журналісту стало про неї відомо; яку саме мету намагаються досягнути журналісти, оприлюднивши інформацію – привернути увагу до власної інформаційної організації, створити «шум» або отримати «ексклюзив» тощо.

Кодекси етики журналістів, які регулюють журналістську роботу, приймаються, як правило, професійними організаціями по всьому світу. Відрізняючись деталями свого змісту та походзячи від різних культурних традицій, більшість з них мають загальні елементи та, як правило, регламентують діяльність журналістів у мирний час.

---

⁴ Freedom of expression in times of conflict. URL: [https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/freedom-of-expression-in-times-of-conflict#%2118736059%22:\[2\],%2119911139%22:\[2\],%2168565581%22:\[6\],%2168566019%22:\[1\],%2168566117%22:\[\]](https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/freedom-of-expression-in-times-of-conflict#%2118736059%22:[2],%2119911139%22:[2],%2168565581%22:[6],%2168566019%22:[1],%2168566117%22:[])

⁵ Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи 1003 (1993) про етичні принципи журналістики. URL: <https://cedem.org.ua/library/rezolyutsiya-1003-1993-pro-etychni-pryntsypy-zhurnalistyky/>

⁶ Resolving Ethical Conflicts in Wartime. URL: <https://www.spj.org/ethicswartime.asp>

У березні 2015 року група журналістів і вчених-практиків соціальних наук із Південного Кавказу підготувала Кодекс етики журналістів, які висвітлюють конфлікти (далі – Кодекс)⁷. Рекомендації спрямовані на формування професійних підходів шляхом запровадження правил щодо висвітлення конфліктних подій на Південному Кавказі та аналіз цих подій. Рекомендації є своєрідним закликком до регіональних журналістів щодо чесного, професійного висвітлення і аналізу подій.

Основні рекомендації для роботи журналістів сформульовані Кодексом: *не нашкодити* (не сприяти розповсюдженню чи ескалації конфлікту; не приховувати інформацію, за винятком випадків, коли існує загроза життю; бути обережними, повідомляючи про маргіналізовані групи (наприклад, біженці, тимчасово переміщені особи, військові та їх родини, національні меншини) тощо); *не ставати частиною інформаційної війни* (не приймати позицію конкретної сторони і не позиціонувати себе у якості захисника чи представника однієї зі сторін конфлікту; дотримуватись професійних стандартів журналістики, не надавати пріоритетів і не діяти на підтримку будь-яких ідеологічних чи національних позицій тощо); *не ставати частиною конфліктних дискусій і розмов* (журналісти повинні уникати: поширення пропаганди війни та ескалації конфлікту; заохочення дискримінації та участі в ній, зокрема за расовою, статевою, етнічною, релігійною або будь-якою іншою ознакою; використання етнічних і культурних стереотипів та кліше тощо); *табу та самоцензура* (журналісти повинні: бути чутливими до культурних і релігійних заборон (табу); застосовувати самоцензуру лише у випадках, коли журналіст прагне не нашкодити власним «джерелам» і захистити вразливі верстви населення; забезпечити викладення різних поглядів, що висвітлюють події тощо); *термінологія / лексика* (під час роботи на конфліктних територіях журналісти повинні використовувати термінологію / лексику, яка уникатиме: ситуацій розпалювання конфліктів, ненависті або ворожнечі; використання кліше, мови ненависті та мови, яка створює негативні або позитивні стереотипи про одну із сторін конфлікту тощо).

Мережа етичної журналістики – громадська організація (заснована у Великій Британії), яка об'єднує фахову спільноту з понад 70 груп по всьому світу (анг. – the Ethical Journalism Network, EJN), ініціювала серію публікацій про етичні виклики, з якими стикаються журналісти у своїй професійній діяльності при висвітленні війни в Україні. Зокрема у публікаціях йдеться про необхідність дотримання п'яти основних принципів професійної журналістики для протидії пропаганді й цензурі: точність і фактологічність; незалежність; неупередженість; гуманність і повага до інших; підзвітність і відповідальність⁸. На думку експертів Мережі етичної журналістики, етичні та професійні дилеми, з якими стикаються журналісти, пов'язані з питаннями висвітлення самої війни, розслідуванням воєнних злочинів, які є складними, і кризи біженців, а також висвітлення внутрішньої боротьби за свободу слова. Журналісти повинні знати свої

⁷ Code of Ethics for Journalists Covering Conflicts. URL: <https://caucasusedition.net/code-of-ethics-for-journalists-covering-conflicts/>

⁸ Етика має значення в розповіді про Україну. URL: <https://ethicaljournalismnetwork.org/ethics-matter-in-telling-the-story-of-ukraine-ukrainian>

обов'язки щодо захисту джерел інформації та допоміжного персоналу, наприклад, фіксерів⁹, а також бути обізнаними з відповідними актами міжнародного права про права людини. Новинним медіа та журналістам також варто знати, що, наприклад, не можна використовувати відео- та фотозйомку військовополонених, а також інтерв'ю з ув'язненими, доставленими під примусом. В умовах війни медіа працюють не лише у зонах активних бойових дій або прифронтовій зоні, а також далеко від лінії фронту (тил). Висвітлюючи військові події за межами лінії фронту, журналісти мають бути у міру скептичними з приводу інформації, яку вони отримують, зокрема і від уряду. Інформація, надана урядом щодо військових подій, має бути піддана незалежній перевірці та ретельному аналізу. Крім того, необхідно приділяти особливу увагу відео, які були створені користувачами та використані журналістами під час підготовки матеріалу. Відео створене користувачами потребує експертної перевірки і ретельного розгляду перед тим як матеріал потрапить в ефір. Такі запобіжні заходи пов'язані з поширенням практики повторного використання старого відзнятого матеріалу (або навіть кадрів з телесеріалів чи відеоігор) з метою введення в оману ЗМІ для того аби з їх допомогою було розповсюджено не достовірну інформацію.

Етичною дилемою, що постає у роботі журналістів і вимагає єдиного підходу у дотриманні всіма журналістами є питання про те, чи мають вони у своїх публікаціях повідомляти інформацію про українські втрати, висвітлювати пересування українських військ, військових, стратегії ведення війни або місць падіння ракет чи ударів безпілотників¹⁰.

Необхідно зазначити, що відповідно до Закону України «Про медіа»¹¹ визначені особливості правового регулювання діяльності медіа в умовах збройної агресії (Розділ IX), однак в Законі відсутні окремі положення щодо журналістських стандартів і професійної етики в умовах збройної агресії. Водночас, статтею 36 зазначеного Закону запроваджені обмеження щодо змісту інформації, яку поширюють медіа та платформи спільного доступу до відео.

Законом України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналістів» (далі – Закон)¹² визначені права і обов'язки журналіста, зокрема зазначається, що журналіст зобов'язаний подавати для поширення правдиву інформацію і дотримуватися вимог Кодексу етики українського журналіста. Відповідно до частини п'ятої статті 15 зазначеного Закону, «працюючи в місцях збройних конфліктів, вчинення терористичних актів, при ліквідації небезпечних кримінально протиправних груп, журналіст (учасник творчої групи) зобов'язаний дотримувати вимог щодо нерозголошення планів спеціальних підрозділів, відомостей, що є таємницею досудового розслідування, не допускати фактичної пропаганди дій терористів та інших кримінально протиправних груп, їхніх вчинків і заяв, спеціально інспірованих для медіа, не виступати в ролі арбітра, не втручатися в інцидент, не

⁹ Фіксер - місцева особа, яка прискорює роботу іноземного журналіста, який в Україні висвітлює війну.

¹⁰ Війна в Україні порушує перед редакціями етичні питання. URL: <https://ethicaljournalismnetwork.org/ukraine-war-raises-ethical-questions-for-newsrooms-ukrainian>

¹¹ Про медіа: Закон України від 13.12.2022 №3849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

¹² Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналістів: Закон від 23.09.1997 №540/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80#Text>

створювати штучної психологічної напруги в суспільстві». Закон не містить окремих норм щодо професійних і етичних стандартів діяльності журналістів під час перебування на території військових дій, однак статтею встановлені вимоги для журналіста, який працює у місці збройного конфлікту.

Кодекс етики українського журналіста – це документ, що визначає основні морально-етичні орієнтири, яких журналіст має дотримуватися при виконанні своїх професійних обов'язків¹³. Кодекс ухвалений 24 квітня 2004 року на з'їзді журналістів, а остання редакція зі змінами – від 4 жовтня 2013 року. Варто акцентувати увагу на тому, що за останніх 10 років до Кодексу не було внесено жодних змін.

У 2014 році на офіційному сайті громадської організації «Інститут масової інформації» опубліковано рекомендації для журналістів щодо дотримання професійних стандартів під час війни: точність, етика, оперативність, повнота, неупередженість, відокремлення фактів від коментарів. 26 лютого 2022 року Інститут масової інформації оприлюднив правила для журналістів щодо поведінки з військовими, зокрема: не знімати обличчя бійців, позицій, озброєння; не фотографуватися разом з бійцями; ніколи не брати до рук зброю; обережно використовувати камери, об'єктиви яких можуть давати відблиск як оптичний приціл; не робити записи і не діставати мікрофон, не запитавши попередньо співрозмовника¹⁴.

Протягом перших місяців повномасштабного вторгнення документами, що містили практичні зауваження щодо роботи журналістів, стали: Наказ Головнокомандувача Збройних сил України від 03.03.2022 №73¹⁵, що передбачає інформацію, яка не підлягає розголошенню представником ЗМІ; Рекомендації для журналістів, оприлюднені Управлінням зв'язків з громадськістю Збройних сил України¹⁶.

Висновки.

Завдяки новим викликам, що постали перед Україною під час початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році і їх трансформацією за останні два роки, Україна здобула досвід, який варто враховувати у подальшому. Зокрема робота журналістів на лінії зіткнення, в умовах правового режиму воєнного стану, продемонструвала комплекс питань, які потребують впровадження журналістських стандартів та професійної етики, а також наявність практичного досвіду журналістів, який надалі можуть використати інші журналісти, які будуть працювати на територіях збройних конфліктів та війн.

Повномасштабне вторгнення РФ у 2022 році призвело до продовження трансформації умов та обставин ведення гібридної війни, у якій активніше

---

¹³ Кодекс етики. URL: <https://cje.org.ua/ethics-codex/>

¹⁴ Правила для журналістів щодо поведінки з військовими. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/pravy-la-dlya-zhurnalistiv-shhodo-povedinky-z-vijskovymy-i44056>

¹⁵ Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану: Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.2022 №73. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_zi_zminamu.pdf

¹⁶ Як зробити щоб журналісти стали ще ефективнішими, інформували громадян про важливі речі? Управління зв'язків з громадськістю Збройних Сил України. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cje.org.ua/wp-content/uploads/Dlia_ZMI-1.pdf

використовуються ЗМІ та журналісти. Наявність таких сучасних та популярних джерел інформації, як соціальні мережі та опублікування у них журналістських матеріалів ставлять додаткове питання про необхідність напрацювання журналістських стандартів та правил професійної етики в умовах дії правового режиму воєнного стану. Саме завдяки їм інформація поширюється швидше та без попередньої перевірки.

Дотримання журналістських стандартів і правил професійної етики в умовах воєнного стану стосуються не тільки журналістів, які працюють на лінії зіткнення і прифронтових територіях, а й журналістів, які, перебуваючи в тилу, здійснюють підготовку матеріалів, пов'язаних з тематикою воєнного стану, забезпечуючи реалізацію принципу свободи слова.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

* Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання як на джерело.